

فرهنگ و تمدن اسلامی

(رشته معارف اسلامی)

www.ketab.ir

دکتر محمد صادق غلام جمشیدی

سرشناسه	:	غلام جمشیدی، محمد صادق، ۱۳۴۲ -
عنوان و پدید آور	:	فرهنگ و تمدن اسلامی (رشته کتابداری)/ مؤلف: محمد صادق غلام جمشیدی.
مشخصات نشر	:	تهران: دانشگاه پیام نور، ۱۳۸۹.
مشخصات ظاهری	:	چهارده، ۲۴۶ص.
فروست	:	دانشگاه پیام نور؛ ۱۷۰۷. گروه معارف اسلامی؛ ۱۶.
شابک	:	978-964-387-749-1
وضعیت فهرست نویسی	:	فیا.
یادداشت	:	واژه نامه.
موضوع	:	فرهنگ اسلامی - آموزش برنامه ای.
موضوع	:	تمدن اسلامی - آموزش برنامه ای.
شناسه افزوده	:	دانشگاه پیام نور.
ردد بندی کنگره	:	۴۸۰/۶۲/ع۸ DS۳۵
ردد بندی دیویی	:	۹۰۹/۰۹۷۶۷۹
شماره کتابشناسی ملی	:	۲۲۱۷۹۸۵

فرهنگ و تمدن اسلامی

مؤلف: دکتر محمد صادق غلام جمشیدی

تهیه و تولید: مدیریت تولید مواد و تجهیزات آموزشی

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه پیام نور

شمارگان: ۶۰۰۰ نسخه

نوبت و تاریخ چاپ: چاپ اول مرداد ۱۳۸۷، چاپ اول (تجدید حروفچینی) اردیبهشت ۱۳۹۰

شابک: ۱ - ۷۴۹ - ۳۸۷ - ۹۶۴ - ۹۷۸

ISBN: 978 - 964 - 387 - 749 - 1

فروش این کتاب فقط از طریق نمایندگی های دانشگاه پیام نور مجاز می باشد و فروش

آن در سایر مراکز فروش کتاب موجب تعقیب قانونی فروشنده خواهد گردید

(کلیه حقوق نشر اعم از چاپی، الکترونیکی، تصویری، صوتی و اینترنتی برای دانشگاه پیام نور محفوظ است)

قیمت: ۲۶۰۰۰ ریال

بسم الله الرحمن الرحيم

پیشگفتار ناشر

کتاب‌های دانشگاه پیام نور حسب مورد و با توجه به شرایط مختلف یک درس در یک یا چند رشته دانشگاهی، به صورت کتاب درسی، متن آزمایشگاهی، فرادرسی، و کمک‌درسی چاپ می‌شوند.

کتاب درسی نمره کوشش‌های علمی صاحب اثر است که براساس نیازهای درسی دانشجویان و سرفصل‌های مصوب تهیه و پس از داوری علمی، طراحی آموزشی، و ویرایش علمی در گروه‌های علمی و آموزشی، به چاپ می‌رسد. پس از چاپ ویرایش اول اثر، با نظرخواهی‌ها و داوری علمی مجدد و با دریافت نظرهای اصلاحی و متناسب با پیشرفت علوم و فناوری، صاحب اثر در کتاب تجدیدنظر می‌کند و ویرایش جدید کتاب با اعمال ویرایش زبانی و صوری جدید چاپ می‌شود. متن آزمایشگاهی (م) راهنمایی است که دانشجویان با استفاده از آن و کمک استاد، کارهای عملی و آزمایشگاهی را انجام می‌دهند.

کتاب‌های فرادرسی (ف) و کمک‌درسی (ک) به منظور غنی‌تر کردن منابع درسی دانشگاهی تهیه و بر روی لوح فشرده تکثیر می‌شوند و یا در وبگاه دانشگاه قرار می‌گیرند.

مدیریت تولید محتوا و تجهیزات آموزشی

فهرست مطالب

نه	مقدمه
	فصل اول: کلیات
۱	هدف‌های کلی
۱	هدف‌های رفتاری
۱	۱. تاریخ در لغت و اصطلاح
۳	۲. فرهنگ در لغت و اصطلاح
۳	۳. تمدن در لغت و اصطلاح
۷	۴. تجدد در لغت و اصطلاح
۸	خودآزمایی فصل اول
۹	خلاصه فصل اول
۱۱	فصل دوم: عناصر تشکیل‌دهنده فرهنگ و تمدن
۱۱	هدف کلی
۱۱	هدف‌های رفتاری
۱۱	۱. امنیت و آرامش
۱۲	۲. عصیت
۱۲	۳. تعاون و همکاری
۱۴	۴. اخلاق
۱۵	۵. بردباری
۱۵	۶. وحدت
۱۵	۷. دین
۱۶	۸. رفاه نسبی
۱۸	۹. فشار اقتصادی و اجتماعی
۱۹	خلاصه فصل دوم
۱۹	خودآزمایی فصل دوم
۲۱	فصل سوم: نهضت شکوفایی علمی در علوم غیراسلامی
۲۱	هدف‌های کلی
۲۱	هدف‌های رفتاری
۲۲	۱. ریاضیات
۲۳	۲. نجوم

۲۴	۳. فیزیک و مکانیک
۲۵	۴. طب
۲۶	۵. کیمیا
۲۶	۶. فلسفه
۲۸	۷. منطق
۲۸	۸. تاریخ و تاریخ‌نگاری
۲۹	۹. جغرافیا
۳۰	۱۰. ادبیات عربی
۳۰	خودآزمایی فصل سوم
۳۲	خلاصه فصل سوم

۳۵	فصل چهارم: نهضت شکوفایی علمی در علوم اسلامی
۳۵	هدف کلی
۳۵	هدف‌های رفتاری
۳۶	۱. قرائت
۳۷	۲. تفسیر
۳۷	۳. حدیث
۳۸	۴. فقه
۴۱	۵. اصول
۴۳	۶. کلام
۴۴	خودآزمایی فصل چهارم
۴۵	خلاصه فصل چهارم

۵۱	فصل پنجم: نهادهای سیاسی، اجتماعی و علمی تمدن اسلامی
۵۱	هدف کلی
۵۱	هدف‌های رفتاری
۵۳	الف) دیوان خراج یا استیفا
۵۳	ب) دیوان برید
۵۴	ج) دیوان جیش
۵۴	د) دیوان بیت‌المال
۵۵	ه) دیوان انشاء
۵۷	خودآزمایی فصل پنجم
۵۸	خلاصه فصل پنجم

۶۱	فصل ششم: علل و عوامل اعتقادی، فرهنگی و اجتماعی، پیدایش و شکوفایی تمدن اسلامی
۶۱	هدف کلی
۶۱	هدف‌های رفتاری
۶۲	الف) عوامل داخلی
۶۲	۱. محتوای آموزه‌های دینی
۶۲	۱-۱. خدا، انسان و هستی
۶۳	۱-۲. خردگرایی
۶۴	۱-۳. ترویج دانش‌اندوزی
۶۵	۱-۴. توجه به کار و کوشش

۶۵	۵-۱. تحمل اندیشه‌ها
۶۶	۲. سادگی آموزه‌های دینی
۶۶	۳. جامعیت آموزه‌های دینی
۶۷	۴. جاودانگی آموزه‌های دینی
۶۷	۵. طبیعی و فطری بودن آموزه‌های اسلام
۶۷	۶. سیره عملی
۶۸	ب) عوامل خارجی
۶۹	۱. رفع نقاط منفی تمدن‌های دیگر
۷۰	۲. جذب نقاط مثبت تمدن‌های دیگر
۷۱	۱-۲. تمدن یونانی
۷۱	۲-۲. تمدن ایرانی
۷۲	۲-۳. تمدن هند
۷۳	خودآزمایی فصل ششم
۷۵	خلاصه فصل ششم
۷۷	فصل هفتم: تأثیر فرهنگ‌ها و تمدن‌های اسلامی در پیدایش تمدن غربی
۷۷	هدف کلی
۷۷	هدف‌های رفتاری
۷۸	۱. تأثیر علوم عقلی، فلسفه اسلامی و علوم الهی در تمدن غرب
۷۹	۲. تأثیر پزشکی اسلامی در تمدن غرب
۷۹	۳. تأثیر ریاضیات اسلامی در تمدن غرب
۸۰	۴. تأثیر دانش ستاره‌شناسی اسلامی در تمدن غرب
۸۰	۵. تأثیر جغرافیای اسلامی در تمدن غرب
۸۱	۶. تأثیر هنرهای اسلامی در غرب
۸۲	خلاصه فصل هفتم
۸۳	خودآزمایی فصل هفتم
۸۵	فصل هشتم: تأثیر فرهنگ‌ها و تمدن‌های پیشین یونان، هند و ایران در پیدایش تمدن اسلامی
۸۵	هدف کلی
۸۵	هدف‌های رفتاری
۸۵	الف) فرهنگ و تمدن یونان
۸۷	ب) فرهنگ و تمدن هند
۸۸	ج) فرهنگ و تمدن ایران
۸۹	خودآزمایی فصل هشتم
۹۰	خلاصه فصل هشتم
۹۱	فصل نهم: تأثیر آموزه‌های تربیت دینی بر فرهنگ و تمدن ایران
۹۱	هدف کلی
۹۱	هدف‌های رفتاری
۹۲	دین
۹۳	تمدن
۹۴	فرهنگ
۹۵	ایران باستان و آموزه‌های دینی

۹۷	آموزه‌های دینی و فرهنگ ایرانی
۱۰۰	آموزه‌های دینی و ایران اسلامی
۱۰۲	تأثیر آموزه‌های تربیت دینی در ایران اسلامی
۱۲۰	تأثیر آموزه‌های دینی و فرهنگ معاصر
۱۲۵	خلاصه فصل نهم
۱۲۶	خودآزمایی فصل نهم

۱۲۹	فصل دهم: تأثیر تمدن اسلامی بر تمدن اروپا و پیدایش رنسانس
۱۲۹	هدف کلی
۱۲۹	هدف‌های رفتاری
۱۳۰	۱. فتوحات مسلمانان، رهیافت فرهنگ و تمدن اسلامی به اروپا
۱۳۳	۲. شکوفایی علوم اسلامی در سرزمین‌های اروپا
۱۳۴	۳. جنگ‌های صلیبی، نقطه عطفی در تمدن کشورهای اروپایی
۱۳۸	۴. نهضت ترجمه، عامل گسترش دانش و فرهنگ اسلامی در اروپا
۱۴۱	۵. علل و عوامل تجدید حیات علمی اروپا
۱۴۳	۶. ابن رشد گرای
۱۴۴	۷. گسترش دانش و فرهنگ اسلامی در جزیره سیسیل اروپا
۱۴۶	۸. تأثیر اندیشه‌های فلسفه اسلامی در اروپا
۱۴۷	خلاصه فصل دهم
۱۴۸	خودآزمایی فصل دهم

۱۵۱	فصل یازدهم: زمینه‌های ضعف، علل و عوامل رکود تمدن اسلامی
۱۵۱	هدف کلی
۱۵۱	هدف‌های رفتاری
۱۵۲	۱. علل بیرونی
۱۵۲	۱-۱ جنگ‌های صلیبی
۱۶۳	۱-۲ ظهور مغولان
۱۷۱	۱-۳ برخورد نظامی دولت‌های صفویه و عثمانی
۱۷۳	۱-۴ سقوط اندلس
۱۷۵	علل سقوط اندلس به دست مسیحیان
۱۷۹	سراغاز انحطاط
۱۸۲	۲. علل درونی
۱۸۲	۲-۱ استبداد
۱۸۳	۲-۲ دنیاگرایی، تحجر و دور شدن از اسلام راستین
۱۸۴	۲-۳ جریان‌های عقلی و عقل‌گریز در جهان اسلام
۱۸۴	خودآزمایی فصل یازدهم
۱۸۶	خلاصه فصل یازدهم

۱۸۹	فصل دوازدهم: علل متأخر رکود فرهنگ و تمدن اسلامی
۱۸۹	هدف کلی
۱۸۹	هدف‌های رفتاری
۱۹۰	۱. علل سیاسی انحطاط فاجعه‌انگیز جهان اسلام
۲۰۴	۲. علل فکری انحطاط فاجعه‌آمیز جهان اسلام

۲۱۳	خودآزمایی فصل دوازدهم
۲۱۴	خلاصه فصل دوازدهم
۲۱۹	فصل سیزدهم: ظرفیت‌های موجود در جهان اسلام
۲۱۹	هدف کلی
۲۱۹	هدف‌های رفتاری
۲۲۰	قاره آسیا مهد ادیان الهی
۲۲۱	مسلمانان قاره آسیا
۲۲۲	آسیای جنوب غربی (خاورمیانه)
۲۲۴	محدوده جغرافیایی خاورمیانه
۲۲۵	وضعیت جغرافیایی خاورمیانه
۲۲۵	کشورهای خاورمیانه و نظام جهانی
۲۲۶	ویژگی‌های خاورمیانه
۲۲۹	اهداف آمریکا در خاورمیانه
۲۳۸	خودآزمایی فصل سیزدهم
۲۳۹	خلاصه فصل سیزدهم
۲۴۳	منابع و مآخذ

مقدمه

اسلام از عرب جاهلی انسانی متمدن ساخت که روح تعاون و همکاری و برادری و ایمان به نصرت الهی خمیرمایه اصلی تحرک و تکاپوی اجتماعی او بود و با تلفیق و جمع بین حیات دنیوی و اخروی و پل قرار گرفتن زندگی دنیا برای رسیدن به سعادت اخروی، زندگی هدفمندانه‌ای را برای او ترسیم کرد و در سایه چنین بینشی بود که هر جلوه‌ای از زندگی مسلمانان رنگ و بوی دینی به خود گرفته بود. تعالیم اسلام نه تنها مانعی بر سر راه پیشرفت و ترقی و تعالی زندگی اجتماعی نبود، بلکه خود بهترین وسیله و عاملی شد برای توسعه و آبادانی و رونق شهرها و این مسئله به قدری مورد توجه مسلمانان قرار گرفت که پیامبر اسلام (ص) با همه مشاغلی که داشت، لحظه‌ای از سر و سامان دادن به نظام شهری مدینه و عمران و آبادانی آن غافل نمی‌شد.

«امور عمرانی شهر مدینه با اشراف رسول خدا (ص) گام‌های سریع و گوناگونی برداشت و در نهایت منجر به پیدایش سنت‌های جدیدی در امور عمرانی شد که این سنت‌ها بعدها در بقای شهرهای جدید به کار گرفته می‌شدند...»^۱

مسلمانان با تأسی به پیامبر اکرم (ص) و بهره‌گیری از تعالیم حیات‌بخش اسلام توانستند در توسعه و عمران شهرها از خود به نوعی به نمایش بگذارند که زبانزد خاص و عام گردید.

«با توجه به جنبه‌های مادی تمدن اسلامی، یعنی بازرگانی، صنعت و کشاورزی، این تمدن بر تمدن اروپایی باختری هم عصرش

۱. مدینه اسلامی، عثمان محمد عبدالستار، ترجمه علی چراغی، ص ۱۲.

برتری داشت. هنر، علم، پزشکی، فلسفه و به‌طور کلی دانش‌ها
مصدق‌های این برتری بودند.^۱

در سایه چنین تمدن برگرفته از فرهنگ اسلامی بود که شهرهایی مانند دمشق و
قاهره از زیبایی و صف‌ناپذیری برخوردار بودند که چشم هر بیننده‌ای را به خیرگی
وامی داشت. گوستاولوبون در کتاب «تاریخ تمدن اسلام و عرب» در قسمتی از کتابش
به این مطلب تصریح می‌کند:

«که در روزگاری که اروپا دوران نوحش خودش را می‌گذراند و
هیچ بهره‌ای از تمدن نبرده بود، اسلام توانست نور علم و دانش و
تمدنی جذاب را در دو مرکز اصلی خلافت اسلامی بغداد و
قرطبه به نمایش بگذارد، و مانند دو چراغ فروزان به سراسر جهان
پرتوافکنی کنند.»^۲

حال با توجه به آنچه بیان شد، به این نتیجه می‌رسیم که اسلام نه تنها قدرت و
پتانسیل لازم را برای ایجاد توسعه و تحول در تمامی بخش‌های اجتماعی داراست، بلکه
در این زمینه از پویایی و قدرت فوق‌العاده‌ای برخوردار است که می‌تواند خلق اعجاز
کند.

برای تحقق محاوره با تمدن و فرهنگ اسلامی و برداشت و کاوش هرچه بیشتر در
آن، کتاب حاضر در سیزده فصل تنظیم و طراحی شده است:
فصل اول، کلیات و واژه‌شناسی تاریخ، فرهنگ، تمدن و تجدد و تعاریف آنها.
فصل دوم، به عناصر تشکیل‌دهنده فرهنگ و تمدن اشارت دارد.
فصل سوم و فصل چهارم، شامل نهضت شکوفایی علمی مسلمانان در علوم اسلامی
و غیر علوم اسلامی می‌شود.

فصل پنجم، نهادهای سیاسی، اجتماعی و علمی تمدن اسلامی را معرفی می‌کند.
فصل ششم، علل و عوامل اعتقادی و اجتماعی و پیدایش و شکوفایی تمدن اسلامی
را که شامل عوامل داخلی و خارجی است مدنظر قرار می‌گیرد.
فصل هفتم، تأثیر فرهنگ و تمدن‌های پیشین در پیدایش تمدن غربی در علوم عقلی،

۱. تاریخ تمدن، هنری لوکاس، ترجمه عبدالحسین آذرنگ، ج ۱، ص ۳۶۰.

۲. تمدن اسلامی و عرب، گوستاولوبون، ترجمه سیدهاشم حسینی، ص ۲۰۴.

پزشکی، ریاضیات، ستاره‌شناسی، جغرافیایی، هنر اسلامی را نشان می‌دهد..

فصل هشتم، تأثیر فرهنگ و تمدن‌های پیشین در پیدایش تمدن اسلامی و نقش مهم یونان و ایران مورد توجه قرار گرفته است.

فصل نهم و دهم، تأثیر آموزه‌های تربیت دینی بر فرهنگ و تمدن ایران و اروپا ملحوظ شده است.

فصل یازدهم و دوازدهم، علل و عوامل داخلی و خارجی رکود تمدن اسلامی و همچنین علل متاخر رکود آن نیز بررسی شده است.

فصل سیزدهم، ظرفیت‌های موجود در جهان اسلام از جهت جغرافیایی، نیروی انسانی، سرمایه‌های فرهنگی و معنوی توضیح داده شده است.

غور و بررسی در این مهم، بی‌شک چراغی ضروری فرا راه ما قرار می‌دهد که در پرتو آن می‌توانیم بار دیگر شاهد قدرت‌گیری و اعتلای مسلمانان و فرهنگ و تمدن اسلامی در آینده نه‌چندان دور خواهیم بود. ان‌شاءالله.

امید است که صاحب‌نظران، اساتید و دانشجویان این درس، بر بنده منت نهاده، در رفع کاستی‌ها و تصحیح اشتباهات احتمالی آن، ما را یاری نمایند.

طرح بحث

ایستایی فرهنگ و تمدن اسلامی بعد از قرن‌های متمادی تحوّل و پویایی، این سؤال جدی را در تمامی اذهان اندیشمندان جهان اعم از مسلمان و غیرمسلمان برانگیخت که چه عامل یا عواملی باعث شد که تمدن اسلامی با آن همه عظمت و شکوفایی که در مدت قریب به هشت قرن جهانیان را به خود خیره کرده بود و به قدری در تمامی ابعاد اجتماعی از جاذبه قوی برخوردار بود، که بسیاری از ملت‌ها خود به سراغ آیین حیات‌بخش اسلام آمدند، ناگهان به خاموشی گرایید فرهنگ و تمدن اسلامی در بیش از نیمی از سرزمین‌های آباد جهان آن روز توانسته بود توسعه و پیشرفت روزافزونی را به‌وجود آورد.

با ظهور و پیدایش تمدن غرب بعد از رنسانس، یافتن پاسخ به این سؤال برای مسلمانان حیاتی و سرنوشت‌ساز به‌شمار می‌آمد؛ زیرا تمدن غربی ناخودآگاه پاسخ به این سؤال را این‌گونه در اذهان القاء می‌نمود که شاید علت ایستایی و عدم پویایی تمدن

اسلامی ریشه در خود اسلام داشته باشد که نتوانستند نیاز زمانه را برآورده سازد و همراه زمان به پیش برود، اما با حضور دوباره اسلام در دهه‌های آخر قرن بیستم در صحنه حیات اجتماعی و ایجاد تحرک و پویایی بی‌نظیر آن در ملت‌های اسلامی از جمله به‌وجود آوردن انقلاب عظیمی در ایران، چالش جدی را در برابر این پاسخ که اسلام را متهم به ناتوانی می‌کرد به‌وجود آورد.

www.ketab.ir